

KÖZLEMÉNYEK

Pázmány Péter „*Vindiciae ecclesiasticae*” (1620) című vitairatának két kiadásváltozata.

Pázmány vitairatának első, mindmáig egyetlen önálló kiadásából az utóbbi néhány évben két példány is felbukkant az antikvár piacon. Az egyiket Münchenben árverezték el,¹ a másikat cégünk, a Borda Antikvárium kínálta eladásra². Mindkét példányban a cím fametszetű címlapkeretben volt. A könyv leírásakor meglepődve tapasztaltuk,³ hogy a Fraknoi monográfiában⁴ és a Pázmány összkiadásban⁵ közölt faksimile még csak nem is hasonlít a kezünkben tartott példány címlapjához. Az Egyetemi Könyvtár példányáról⁶ készített faksimile ugyanis rézmetszet, melyen nem evangelisták és egyéb motívumok, hanem virágok keretezik a címet. Bár már legalább száz éve⁷ ismert az említett kézikönyvekben megjelent virágmotívumos címlap, nemkülönben a fametszetű változat is, mégsem írt erről senki egy sort sem. A Régi Magyar Könyvtárhoz megjelent pótlások második kötete⁸ pontatlanul ugyan,⁹ de végre regisztrálta a virágmotívumos címlappal megjelent változatot. Miután az Egyetemi Könyvtár az egyetlen, ahol együtt található a két ismert variáns, fölkerestem a jeles bibliotékát. Az eredményről az alábbiakban számolok be.

Pázmány Péter *Vindiciae ecclesiasticae* című vitairata a külföldi megrendeléseket is teljesítő bécsi nyomdászok egyike, Wolfgang Schump udvari nyomdász műhelyében 1620-ban negyedréti formátumban, hét füzet (= iv) terjedelemben (A⁴–G⁴) jelent meg. A kiadvány szerzői ajánlása 1620. december 26-án kelt Bécsben.¹⁰ A *Vindiciae ecclesiasticae* előtörténetéhez tartozik, hogy kéziratát Pázmány menekültként Bécsben írta. Bethlen Gábor 1619 augusztusában indított hadjárata és a szeptember 7-én Kassán megölt katolikus vértanúk híre arra ösztönözte az érseket, hogy a jezsuitáknak biztos menedék keresését javasolja, maga pedig Bécsbe utazzék. A vitairat elkészítését a Bethlen Gábortól 1620. május 31-re Besztercebányára meghirdetett országgyűlés hatá-

¹ Hartung & Hartung. 82. árverés, 1995 november, 1373. tétel.

² Borda Antikvárium. 22. ajánlójegyzék. Bp. 1997. 7870. tétel.

³ Feleségemmel, Glória asszonnal együtt dolgozunk, ezért a többes szám.

⁴ FRAKNÓI Vilmos: *Pázmány Péter. 1570–1637.* (Magyar Történeti Életrajzok [2. évf. 2.]). Bp. 1886. 126–130., a címlap hasonmása: 129.

⁵ PÁZMÁNY Péter: *Petri Cardinalis Pázmány [...] Opera Omnia.* Edita per Senatum Academicum Regiae Scientiarum Universitatis Budapestinensis. Series Latina. Tom. VI. Budapestini 1904. 521–565., a címlap hasonmása: 521. előtt táblán.

⁶ Budapest, Egyetemi Könyvtár, Kézirattár (= BEK K) RMK III. 243:2.

⁷ Valójában már több mint kétszáz éve megtalálható a könyv az Egyetemi Könyvtárban.

⁸ *Régi Magyar Könyvtár* III-ik kötet. Pótlások, kiegészítések, javítások. 2. füzet. Bp. 1991. 6087. sz. (= RMK III. Pótlások 6087.)

⁹ Nem címlapváltozat, nem egy példány található az Egyetemi Könyvtárban, nem 48, hanem 56 lap.

¹⁰ MAYER, Anton: *Wiens Buchdrucker-Geschichte 1482–1882.* Bd. I. 1482–1682. Wien, 1883. 196–200.

rozatai váltották ki. A védekező irat – többek között – vitatja a katolikus egyház, a jezsuita rend és Pázmány személye ellen hozott törvények jogosságát, valamint tiltakozik II. Ferdinánd trónfosztása és az új király, Bethlen Gábor megválasztása (1620. augusztus 25.) ellen. Az irat hangvétele Pázmány hasonló tárgyú munkáira emlékeztet, érvelése erőteljes és átgondolt, hangvétele határozott és nyugodt. A személye ellen irányuló XXIV. törvény cikk cáfolatában például egyaránt védelmezi kárhozottatott irodalmi, egyházi és politikai tevékenységét.¹¹

A fenti adatok és az 1620-as év politikai eseménynaptára arra utal, hogy a *Vindiciae ecclesiasticae* 1620. augusztus 25-e után, de december 26-a előtt íródott, s az év vége előtt nem kerülhetett ki a sajtó alól. A fennmaradt példányok tartalma azonos, nyomdai kivitelezésük azonban eltér, így azok két, egymástól jól elkülöníthető változatba sorolhatók. A politikai röpirat műfajában gyakoriak a kiadásváltozatok. Példaként a Bécsben ugyancsak 1620-ban a nyomda megnevezése nélkül megjelent *Edictalis cassatio* című munkát említjük. II. Ferdinánd a két ív terjedelmű nyomtatvánnyal érvénytelenítette a Bethlen Gábortól összehívott pozsonyi és besztercebányai országgyűlés határozatait. Az *Edictalis cassatio* e latin nyelvű kiadásának jelenleg három, jól elkülöníthető változata ismeretes.¹² A *Vindiciae ecclesiasticae* változatainak körültekintő bibliográfiai szétválasztására és ezek értékelésére eddig nem, illetve nem megfelelően került sor. Az eltérő címlapkeretezésnek megfelelően a továbbiakban a két kiadásváltozat jelölésére a virágos, illetve az evangelistás jelzót használjuk.

A nyomtatvány a XVII. századi magyarországi világi, egyházi és szerzetesrendi könyvtárak jegyzékeiben, valamint katalógusaiban ritkán fordul elő.¹³ A pozsonyi jezsuita kollégium minden valószínűség szerint 1655–1663 között készült katalógusába röviden a „Petrus Pazman Vindiciae Ecclesiasticae in 4to Viennae 1620” formában jegyezték be.¹⁴ A nyomtatvánnyal a legnagyobb magyarországi jezsuita könyvgyűjtemény, a nagyszombati egyetemi könyvtár egykorú katalógusaiban különböző leírások szerepelnek. Az 1690 előtt használt katalógusban a „P” betű alatt a 191. számon a következő olvasható: „Eiusdem Auctoris Vindiciae Ecclesiasticae, in 4. Charta alba, Viennae Austriae 1620”.¹⁵ Az 1690-től használt *Catalogus novus librorumba* némileg meglepő módon a „P” betű alatt az Apologetici szakba a röpirat két kiadását jegyezték be. Elsőként egy 1635-ben megjelent, 1650-ben katalógizált kiadás szerepel („Pazmanni Petri S. I. Cardin. Vindiciae ecclesiae contra Bethlehemum quar. Viennae. 1635. char. rubr. 1650.”), s ezt követi az 1620-ban kinyomtatott, 1632-ben könyvtári állományba vett kiadás („Eiusdem. idem quar. Viennae. 1620. char. al. 1632.”).¹⁶ A fennmaradt példányok között olyan *Vindiciae ecclesiasticae*, amelyek

¹¹ Vö. SZIRMAI Erika: *Pázmány Péter politikai pályája*. Bp. 1912. 13–16. (Történeti Értekezések I.); FRAKNÓI (FRANKL) Vilmos: *Pázmány Péter és kora*. I. (1570–1621). Pest, 1868. 555–565.; BIRÓ Vencel: *Bethlen viszonya Pázmánnyal*. = Erdélyi Múzeum (31.) [9.] 1914. 181–194.

¹² *Sacratissimae Caesareae, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, etc. Regiae Majestatis Edictalis Cassatio Iniquae praetensa, et ipso Iure nullae Electionis, Gabrielis Bethlen, in Regno Hungariae*. Viennae, Austriae, 1620. Ny. n. – SZABÓ Károly–HELLEBRANT Árpád: *Régi Magyar Könyvtár*. III-dik kötet. Első rész. 1–2547. sz. (1480–1670). Bp. 1896. 1285., 1286. sz. (= RMK III. 1285. 1286.); RMK III. *Pótlások, i. m.* (8. jegyzet) 6086.

¹³ L. az „Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. Szerk. KESERŰ Bálint.” című sorozat megfelelő köteteit. (= Adattár)

¹⁴ *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig*. I. Kassa, Pozsony, Sárospatak, Turóc, Ungvár. Szerk. MONOK István–VARGA András. (Adattár, i. m. (13. jegyzet) 17/1.) Szeged, 1990. *Catalogus Librorum Collegij Posoniensis Societatis Iesu* [1655–1663]. 179.

¹⁵ *Catalogus Collegij Tynnaviensis soc. Iesu Saec. XVII. BEK K J I. 539.*

¹⁶ *Catalogus novus librorum Collegij Tynnaviensis Societatis Iesu, conscriptus Anno Domini 1690. BEK K J2. Tomus 2. 239.*

1635-ben került ki a sajtó alól, nem ismert. A kiadás valószínűsítése további kutatást igényelne, ezzel itt a továbbiakban nem foglalkozunk.

A fennmaradt példányok közül a budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött három *Vindiciae ecclesiasticae* egyikének a kéziratos bejegyzései sem utalnak a már részletezett katalógusadatokra. A tulajdonosi bejegyzések tanúsága szerint ezek közül egyet őriztek a XVII. században Nagyszombatban: a címlap és ajánlás nélküli, már egykorúan csonka példány első számozott lapjának (B1/a) felső részén a jelzett őrzőhely a nagyszombati jezsuita nyomda könyvtára: „Catalogo Bibliothecae Typographiae Collegij S. J. Tyrnaviensis inscriptus sub Lit. E. n. 6. 1680”.¹⁷ Mindez arra utal, hogy a nyomtatványból egykorúan még a magyarországi jezsuita rendházak könyvtárai-ba is viszonylag kevés példány kerülhetett be.

A Régi Magyar Könyvtár 1896-ban megjelent harmadik kötetében (továbbiakban: RMK III) a *Vindiciae ecclesiasticae* az 1287. számon található. Jóllehet itt a leírás nem utal változatra, megállapítható, hogy a felvétel alapja egy evangelistás változat volt.¹⁸ Az RMK III leírás végén jelzett példányok ellenőrzése felhívta a figyelmet arra, hogy köztük a bibliográfiai tétel készítésekor mindkét változatot meg lehetett találni. Így például a budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött három példány közül kettő, két virágos változat már a múlt században is a gyűjteményhez tartozott: az egyik – mint arra utaltunk már – a nagyszombati egyetemi nyomda könyvtárából származik, a másik a „P. Steph. Kapraini Viennae” bejegyzést őrzi. (A harmadik egyetemi könyvtári példányt, mely egy evangelistás változat, a könyvtár 1912-ben vásárolta.)¹⁹ Az RMK III Pótlások sorozatának második füzeté (a továbbiakban: RMK III Pótlások 2.) a 6087. számon tévesen ugyan, de végre regisztrálta a virágos változatot.²⁰

A *Vindiciae ecclesiasticae* bibliográfiailag jól elkülönülő két változatára az RMK III (1896) és az RMK III Pótlások 2. (1991) megjelenése közötti időben szakirodalmi megjegyzések is felhívták a figyelmet. Így például Pázmány Péter összes műveinek szövegkiadásában a latin nyelvű sorozat hatodik kötetében a röpiratot sajtó alá rendező Kiss János az egyik egyetemi könyvtári, egykor Kaprainai István tulajdonában levő virágos változat címlapjáról közölt reprodukciót, s mint azt megállapítottuk, az irat szövegét e változat alapján tette közzé. Holl Béla a Ferenczffy monográfiában szintén utalt a *Vindiciae ecclesiasticae* virágos változatára, s ezt tévesen a bécsi Gelbhaar nyomda egyik termékének tartotta.²¹

A két változat pontosságra törekvő szétválasztására először 1997-ben a Borda Antikvárium 22. számú ajánlójegyében történt kísérlet (7870. szám).²²

¹⁷ A Budapesti Egyetemi Könyvtár Kézirattárában őrzött példányok: BEK K RMK III. 243:1 (evangelistás), BEK K RMK III. 243:2 (virágos), BEK K RMK III. 243:3 (virágos, címlap és ajánlás nélküli csonka példány).

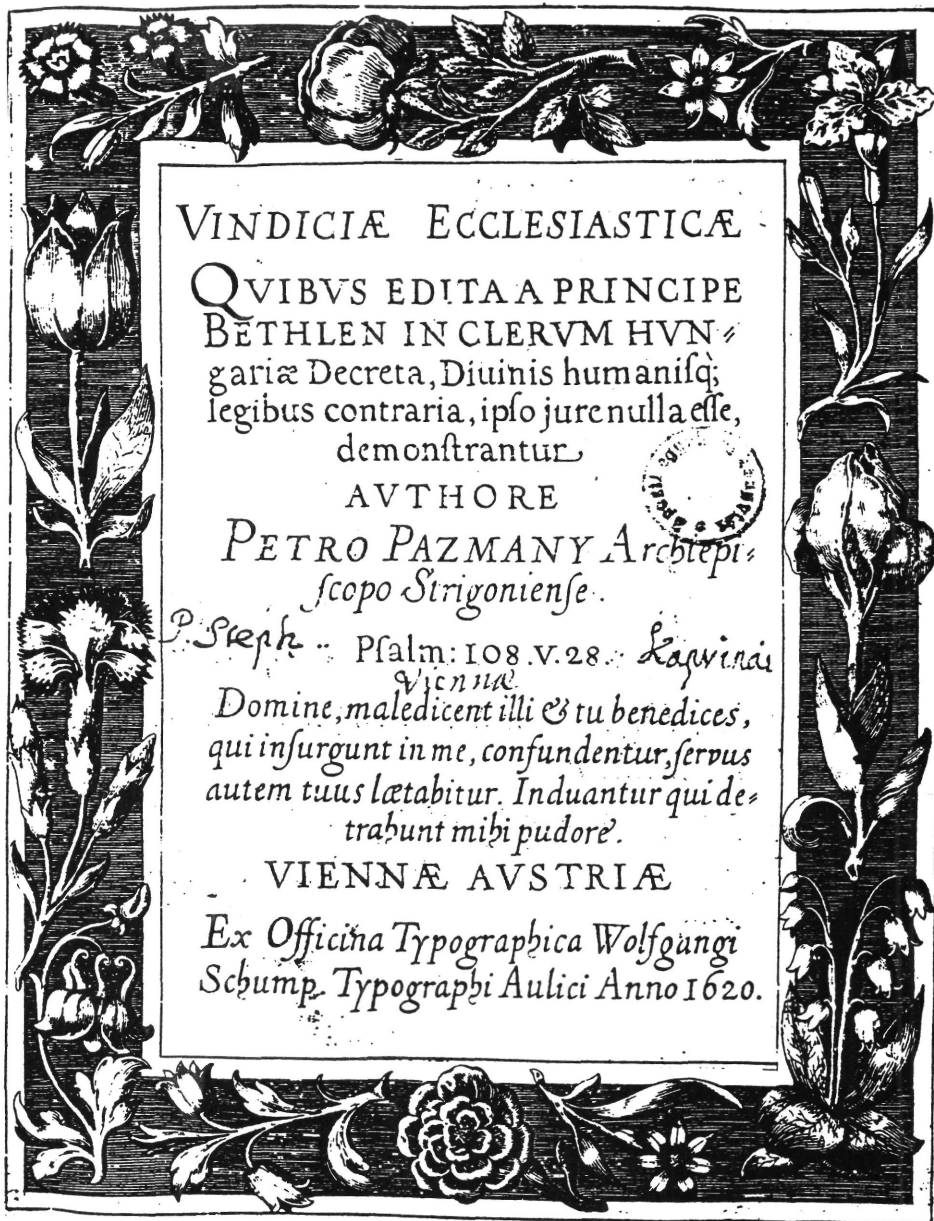
¹⁸ Ezt bizonyítja az írásjelek, a kis- és nagy betűk, valamint a rövidítések használatának e változatra jellemző betűhív közlése.

¹⁹ Vö. RMK III, i. m. (12. jegyzet) 1287.; Az 1912-ben vásárolt evangelistás példány tulajdonosi bejegyzése a címlapon „Capituli Agriensis 1744.”, gyarapodási naplószáma 339/1912.

²⁰ A cím nem tükrözi a változat központozását, kis- és nagy betűit, nem utal a feloldott rövidítésekre, s a terjedelemjelzés is hibás („A⁴-G⁴ = 48 l.”). A megjegyzésben „címlapváltozat” olvasható, egyúttal a meglévő két egyetemi könyvtári példány helyett csak egy szerepel. RMK III. Pótlások, i. m. (8. jegyzet) 6087.

²¹ PÁZMÁNY: i. m. (5. jegyzet) 521–565., a címlap hasonmása az 521. előtti táblán.; HOLL Béla: *Ferenczffy Lőrinc. Egy magyar könyvkiadó a XVII. században*. Bp. 1980. 165.; L. még, FRAKNÓI: i. m. (4. jegyzet) 126–130., a címlap hasonmása: 129.

²² Itt első kiadásként „A” változat jelzéssel az RMK III 1287. számú evangelistás variáns, „B” változatként pedig az RMK III Pótlások 2-ben közölt (RMK III 6087) virágos változat került leírásra. *Borda Antikvárium. 22. Ajánlójegyzék*. Bp. 1997. 7870. tétel.

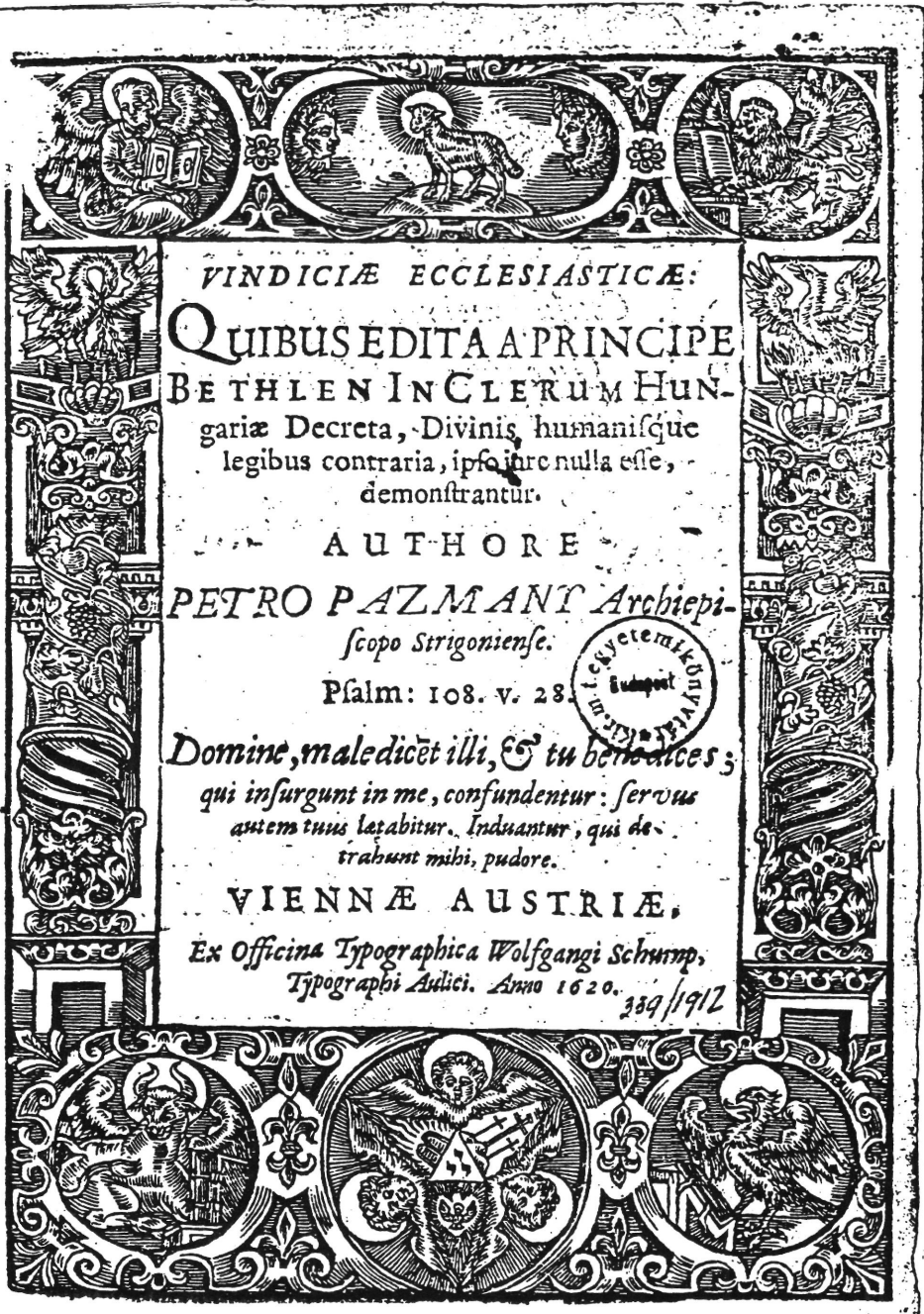
1. Pázmány, Petrus: *Vindiciae ecclesiasticae* ... . Viennae 1620.
 címlap, virágos változat

A *Vindiciae ecclesiasticae* fennmaradt példányaiban a legszembetűnőbb a címlapok eltérése. A virágos változatban a címet rézmetszetes, az evangelistásban fametszetekből összeállított keretben helyezték el. A vékony kettős vonallal határolt, szignálás nélküli rézmetszetes keretet finom rajzú vágott virágok és egy tő gyöngyvirág díszíti. (1. kép) Vallási motívumkincsével különbözik ettől a fametszetes címlapkeret: itt a négy sarokban a négy evangélista szimbóluma, alul és fölül közösen a szentháromság, illetve az apokaliptikus bárány, a két függőleges oldalon pedig egy-egy szőlővel befutott stilizált oszlop tetején a fiait vérevel tápláló pelikán, illetve a tűzben eléggé fönix látható. (2. kép) Míg a rézmetszetes keret szélessége mind a négy oldalon közel azonos (20 mm), a fametszetes keretén az eltérő méretű fadúcok összeillesztése következtében változó: a két függőleges oldalon 20–20 mm, a vízszintes oldalon alul 36, fölül 25 mm. A keretben elhelyezett címlapszöveg tördelése a két utolsó sor kivételével (virágos: „Ex Officina Typographica Wolfgangi / Schump. Typographi Aulici Anno 1620.” – evangelistás: „Ex Officina Typographica Wolfgangi Schump, / Typographi Aulici. Anno 1620.”) azonos, a központozás, a rövidítések, az „u” és „v” betűk használata azonban eltér egymástól. A két címlapszöveg eltérő technikával készült: a fametszetes keretbe helyezett szöveget szedték, a rézmetszetes keretbe illeszkedőt viszont rézbe metsztették; utóbbira a lemezszél jól látható lenyomata utal. Így mindkét esetben az egész címlapot egy nyomdai munkafolyamatban állíthatták elő. A megoldások közül a tiszta, finom vonalú, rézmetszetes változat az igényesebb. A címlapok hátoldalán a fametszetes nyomdadászekből össze szerkesztett fejléc és a szövegrész kivitelezése teljesen azonos.

A címlapokon kívül (A₁/a) az azonos terjedelmű (A⁴–G⁴ = [8] 48 lap) két változat hét füzetek közül háromnak (B, C, D = 1–24. számozott lap) eltér a szedése. Szó sincs tehát címlapváltozatról, sőt kevés választ el attól, hogy két kiadásról beszéljünk. A különböző szedésű íveken a laponkénti szövegrészek azonosak, s a szedő arra is törekedett – bár ezt következetesen nem tudta megvalósítani –, hogy a soronkénti szövegegységek megegyezzenek. A fentiek következtében a két változat összesen huszonöt eltérő és harmincegy azonos lapot tartalmaz. A különbség mértéke jelentős, 45%, de mivel nem éri el az 50%-ot, nem két kiadásról, csak a kiadás két változatáról szólhatunk.

Ha megvizsgáljuk az eltérő szedésű füzeteket (= íveket), a díszítés és a szöveganyag sajátosságai a következők. A díszítés egységesnek tekinthető a virágos változatban, mivel a B füzet első lapjának (= 1. számozott lap) fejlécéről egy motívum, a makk, újra feltűnik a nyomtatvány utolsó lapjának alján (G4/b = 48. lap), s ez a fejléc harmonizál a címlap hátoldalán elhelyezett fejléccel (A1/b). Az evangelistás változatban a B füzet elején a fejléc egyszerűbb, egyetlen nyomdai díszítő elem variált összeillesztéséből állították elő. A szöveg szedésének jellegzetességei szintén a virágos változatnál utalnak a nyomtatvány teljes szöveganyagának egységes kivitelezésére. Ebben a változatban például a címeken, a címnek és idézetnek minősülő folyamatos szövegrészekben kívül Magyarországot végig „Vngaria”, Bethlen Gábor nevét pedig „Betlen” alakban szedték. Az evangelistás változat B, C, D füzetében viszont következetesen egy másik alak, a „Hungaria”, illetve a „Bethlen” szerepel. Az eltérő szedésű ívek összevetésekor a legszembetűnőbb az írásjelek, a rövidítések, a kis- és nagybetűk, valamint egyes betűk és betűcsoportok eltérő használata. Így például míg a virágos változatba a B1/a lapra (= 1. számozott lap) a „Iure”, „Iura”, „Priuilegia”, „dignitatum” alakok kerültek, az evangelistásban az eltérő írásképpű „Jure”, „Jura”, „Privilegia”, „Dignitatum” található. A második számozott lapon (B1/b) a virágos változatban az „Aequidem”, az evangelistásban az „Equidem” olvasható, a harmadik számozott lapon (B2/a) pedig a virágosban a „gravique”, az evangelistásban a rövidített „graviq” alakra figyelhetünk fel. A hasonló példák a két változatban laponként tovább bővíthetők.

Mint már említettük, a B, C, D új írászedésénél törekedtek az egy lapra és egy sorba kerülő szövegek megfeleltetésére. Ez az utóbbi elképzelés a feltételezhetően gyors munka és az eltérő

2. Pázmány, Petrus: Vindiciae ecclesiasticae ... . Viennae 1620.
 címlap, evangelistás változat

CAPITULUM SECVNDVM

Hæc ego Statuta dum legerem, facile animaduerti, non tam verbis, quam re, & facto, exprobrari nobis, errorem nostrum; & quæ à Catholicis pridem fieri oportuerant, non sine tacitæ reprehensionis acriore morsu, exemplo commonstrari: quin & in futurum quid opus sit facto edoceri. *Filia Babylonis misera, beatus qui retribuet tibi, retributione quã retribuisti nobis.* Nec Evangelici succensere poterunt, si quis Euangeliũ secutus, eadẽ mensura, quã mensi sunt alijs, remetiatur illis; si mensuram plenam, & confertam, & coagitatã, & superfluentẽ, dederit in sinum ipsorum. Sanè Propheticum illud, tam Ecclesiasticus ordo, quàm cæteri indignissimè tractati, audire sibi videntur. *Noçentes peribunt qui te vexauerunt, & qui gratulati sunt in tua ruina, punientur. Sicut enim gauisi sunt in tua ruina; & letata est in casu tuo; sic contristabitur in sua desolatione. Et amputabitur exultatio multitudinis eius, & gaudium eius erit in luctum.*

Psal. 136.

v. 8.

Baruch

4. v. 31.

34.

Sed Deo ista committo. Illud magnoperè notandum moneo. Et Viennensis pacificationis Articulos, & Matthiæ II. Decreta & Condiciones regnandi modernæ Cæsareæ Regiæque Majestatis, quarum supra meminimus, in punctis, haud sanè paucis aut minutis, Bonorum Ecclesiasticorum ademptione, Episcopatum euerfione, tot immerentium illegitima damnatione, conuelli ac prorsus violari. Ex quo illud consequens est, & fideiussionem Prouinciarum antea recensitam, penitus liberatam; & confederationem Posonij ac Aeuanscij inirã omnino rescissam: & regnandi Condiciones quas memorauimus euerfas esse, eo quòd his omnibus repugnantia sint Nouizolij constituta: qui autem pactis non stetit, frustra ab alijs conuentorum constantiam requirere, notius est.

quàm vt longiori probatione ostendi
debeat.

***

CAPITULUM

CAPUT SECUNDUM. 15

Hæc ego Statuta dum legerem, faciliè animadverti, non tam verbis, quàm re, & factò, exprobrari nobis errorem nostrum; & quæ à Catholicis pridem fieri oportuerant, non sine tacitæ reprehensionis acriore morſu, exemplo commonſtrari, quin & in futurum quid opus ſit factò, edoceri. *Filia Babylonis miſera, beatus qui retribuet tibi retributionem, quam retribuiſti nobis.* Nec Evangelici ſuccenſere poterunt, ſi quis Evangelium ſecutus, eadem menſura, quâ menſi ſunt alii, remetiatur illis, ſi menſuram plenam, & confertam, & coagitatam, & ſuperfluentem, dedeſit in ſinum ipſorum. Sanè Propheticum illud, tam Eccleſiaſticus ordo, quàm ceteri indigniſſimè tractati, audire ſibi videntur: *Nocentes peribunt qui te vexaverunt; & qui gratiati ſunt in tuâ ruinâ, punientur. Sicut enim gaviſi ſunt in tuâ ruinâ, & letati ſunt in caſu tuo, ſic contriſtabitur in ſua deſolatione. Et amputabitur exultatio multitudinis ejus, & gaudium ejus erit in luctum.*

Pſal. 136.
v. 8.Baruch
4.v.31.
34

Sed Deo iſta committo. Illud magnoperè notandum moneo: Et Vienneniſis Pacificationis Articulos, & Matthiæ II. Decreta, & Conditiones regnandi modernæ Cæſareæ Regiæque Majæſtatis, quarum ſuprà meminimus, in punctis, haud ſanè paucis aut minutis, Bonorum Eccleſiaſticorum ademptione, Episcopatum everſione, tot inmerentium illegitimâ damnatione, convelli, ac prorsus violari. Ex quo illud conſequens eſt, & fidejurationem Provinciarum antea recensitam, penitus eliberatam; & Conſœderationem Poſonii, ac Ævanſcii inſitam, omnino reſciſſam: & regnandi Conditiones, quas memoravimus, everſas eſſe; eò quòd his omnibus repugnantia ſint Novſolii conſtituta. Qui autem pactis non ſtetit, fruſtrâ ab aliis conventorum conſtantiam requirere, notius eſt, quàm ut longiori probatione oſtendî debeat.

CAPUT

írásképi szedés következtében többször nem valósult meg. Így például a 15. lapon (= C4/a) ez az oka annak, hogy a sorok száma is eltér (virágos: 32 sor, evangelistás: 33 sor, s itt az utolsó sort követően elmaradt a három csillag). (3–4. kép)

Feltűnő az is, hogy az evangelistás változatban gyakrabban találunk sajtóhibákat (például „contemtionem” a „contemptionem” helyett a 2. számozott lapon, illetve „Vennensis” a „Vinnensis” helyett a 13. számozott lapon), amik szintén a gyorsan végzett munkát jelzik. A két nyomtatványban a 24. számozott lapra eltérő bibliai hivatkozás került: a virágos változatban a lap szélén az „Actor. 26 v. 25. 16”, az evangelistásban az „Actor. 26 v. 25. 26” szerepel. Utóbbit az egyetemi könyvtári példányban egykorúan kézzel a helyes „Act. 25. v. 16”-ra javították. A felsorolt megfigyelések szükségessé tették, hogy az eltéréseket ne csupán egymással, hanem Pázmány Péter korrigálási technikájával is összevegyessük.²³ A részletes vizsgálat ellenére egyik változatban sem tudtuk felismerni Pázmány szövegjavítási elveit. A hibásnak vagy romlottnak tűnő szöveg-egységek mindkét változatban sietősen végzett nyomdai munkákra vezethetők vissza. Ezt bizonyítja az is, hogy a kézirat szövegéből mindkét változathoz kimaradt egy kifejezés, az „etsi” (47. számozott lapon = G4/a), amit a *Vindiciae ecclesiasticae* szövegkiadásán kívül több példányban is kézzel pótoltak.²⁴

A vizsgálat végére érve felmerül a kérdés, a két változat közül melyik készülhetett korábban, s vajon miért került ki a sajtó alól egy újabb változat. Úgy tűnik, hogy a korábban készült alapkiadás a rézmetszetes címlapú, egységes díszítésű, szövegében végig hasonló szedési jellegzetességeket hordozó virágos változat. Az evangelistás változat más megoldású, de a virágoshoz hasonló szerkezetű címlapja, valamint a különbségek a B, C, D ív szövegének kivitelezésében arra utalnak, hogy a virágos változathoz az utánnomás megvalósításához ezek a részek már nem álltak rendelkezésre. A hiányzó füzeteket úgy szedték újra, hogy törekedtek a korábbi változat megfelelő részleteinek reprodukálására. Ezt természetesen szükségessé is tette az E ívtől rendelkezésre álló korábbi szedés. Talányos, miért nem lehetett reprodukálni a korábbi címlapot. A virágos változat rézmetszésű címlapkerete, melyhez hasonlót egykorúan és közel egykorúan Bécsben a többi nyomdász Wolfgang Schumpnál gyakrabban használt, évtizedek múlva, szinte érintetlen minőségben rendelkezésre állt. (5. kép) Ezt a keretet a nyomdafelszereléssel együtt Schump halála után özvegye eladhatta Gregor Gelbhaarnak,²⁵ s a lemez minden valószínűség szerint tőle került Ferenczyff Lőrinczhez, aki címlapkeretként újra felhasználta Berger Illés *Symbolum Sacrum* című munkájának kinyomatásakor (1637: a címlapon, 1638: a nyomtatvány végén).²⁶ Lehetséges, hogy a *Vindiciae ecclesiasticae* újnyomatásakor az ebbe a keretbe illeszkedő, metszett címlapszöveget tartalmazó rézlap nem állt rendelkezésre. Így egy másik, egyszerűbb elemekből (fadúcok, szedett szöveg) gyorsan megszerkeszthető címlapot nyomtattak. Mindez jól tükrözi, hogy egyrészt az alapkiadás és a változat nyomdai előállítás között kevés idő telt el. Másrészt a minden bizonnyal alacsony példányszámban előállított virágos kiadás után egy újabb, nagyobb példányszámú újnyomatás vált szükségessé. Ezt bizonyítja a rőpirat fennmaradt példányainak változatonkénti gyakorisága is.²⁷

²³ BÜKY Béla: *Hogyan korrigált Pázmány Péter?* Bp. 1962. 1–11. (Különlenyomat a Magyar Nyelv 1962. évi 3. számából.)

²⁴ PÁZMÁNY: *i. m.* (5. jegyzet) 564.; BEK K RMK III. 243:2.; BEK K RMK III. 243:3.

²⁵ MAYER: *i. m.* (10. jegyzet) 196–201.

²⁶ HOLL: *i. m.*, (21. jegyzet) 62., 164., 170., 202–203.; vö. még, RMK III. 1518 és RMK II. 515.

²⁷ Míg az utóbbi évtizedekben az evangelistás kiadásváltozat több példánya is felbukkant az antikvár piacon, addig a virágos változat fellelhetetlenül ritka, a kereskedelem tudomásom szerint sem itthon, sem külföldön nem fordult elő.

5. Berger, Elias: *Symbolum Sacrum et Augustum*. (Viennae) 1637. címlap

A különböző kiadásváltozatok leírása a magyar könyvészeti irodalom egyik nagy adóssága, ami lehetetlenné teszi a magas színvonalú antikvár könyvkereskedelmet és a könyvgyűjtést egyaránt. De kihat a könyvtári munka színvonalára is. Magam több másodlatbélyegzővel ellátott regisztrálatlan variánst láttam már (pl. Gvadányi, Bod Péter, Kazinczy stb.), amit azért cserélt vagy adott el az illető könyvtár, mert a katalóguscédula alapján főlép példánynak hitt azonos címmel és kollációval megjelent könyveket, és persze hasonlítani is elfelejtett. Szégyen, hogy például Petőfi Nemzeti Dalának számos változatáról semmiféle irodalom sem áll rendelkezésre, a leírások feltételezésekre kell hagyatkozni és azt vizslatni, hogy megvan-e a Nemzeti Könyvtárban. A kiadásváltozatok regisztrálása teszi lehetővé az antikváriusok számára, hogy a könyv ritkaságát árakban is kifejezzék. Esetünkben például az előbb megjelent, virágos címlapkeretes „A” kiadásváltozat mai értéke kb. 200 ezer forint, de a „B” változat ennek kb. csak a harmada. A világpiacon sokkal nagyobb árkülönbségek is vannak, de ott hasonlíthatatlanul jobb a bibliográfiai háttér. Remélem, hogy ezt a lemaradást az RMNy kötetek megjelenésénél gyorsabb tempóban tudjuk majd pótolni, mert csak világszínvonalú könyvészeti háttérrel lehet világszínvonalú antikváriumot csinálni, és igényes gyűjtőkkel diskurálni közös rögzelménkről, a régi könyvekről.

BORDA LAJOS

Új hungarikumok a wolfenbütteli Herzog August Könyvtárban. (II.) A *Magyar Könyvszemle* hasábjain 1996-ban számoltunk be utoljára a nemzetközi hírű wolfenbütteli Herzog August Bibliothek 17. századi gyűjteményének magyar vonatkozású gyarapodásairól.¹ 1999 nyarán a Wolfenbüttelben rendezett magyar programsorozat és kiállítás kapcsán ismét betekinthettünk az újonnan vásárolt könyvek egy részébe és ismereteinket ezúttal is kiegészíthetjük néhány új kiadvány regisztrálásával. Előljáróban le kell szögeznünk, hogy a *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts* (VD 17) nyilvántartása és a wolfenbütteli könyvtár katalógusa számítógépen is elérhető, a komputerizált feldolgozás azonban mégsem pótolja a könyvek kézbevételeiből származó információkat, így a legalaposabb gépesített feltárás mellett is nagy szerepe van a véletlennek. A véletlen szerencse adta a kezünkbe azt a kolligátumkötetet, amelyben a címléírásban nem regisztrált magyar nyelvű verset találtunk. A kiadvány III. Frigyes brandenburgi választófejedelem² születésnapjára készült és a frankfurti Coepselius nyomdában nyomtatták. A magyar vers szerzőiről a nyomtatványból név szerint nem tudható meg semmi, csupán annyi, hogy az Odera melletti Frankfurtban tanuló diákok szerény teljesítményéről van szó, a gyakran értelmetlen szavakat eredményező nyomtatás egyértelműen bizonyítja, hogy a német nyomdász nehezen olvashatta el a magyar kéziratot. A kiadvány címlapon megnevezett szerzőjéről, Paul Volckmannról a német életrajzi lexikonokban nincs adat, a VD17 nyilvántartásában egyáltalán nem szerepel. A görög nyelvű címléírást a wolfenbütteli könyvtári katalógus átírásában közöljük:

Ek ton dodeka glossai ten Polygethea kai megaloprepea Tu Episthenus Te kai Euthronu Archaipesiastu Brandenburgiku Phredereichu Tritu, Domnu Emon kai Pateros Epiu Te kai Laossou... / Paulus Volckmannus. ... Francofurti ad Viadrum,

¹ N.S.K.: *Új hungarikumok Wolfenbüttelben.* = MKsz 1996. 89–93.

² III. Frigyes brandenburgi herceg, később I. Frigyes néven porosz király (1657–1713) rendkívül jelentős tudomány- és művészetpártoló tevékenysége.